45

टीप : या ग्रंथात समाविष्ट झालेल्या लेखांतील मते त्या - त्या लेखाच्या लेखकांची आहेत. लेखकांच्या मताशी या ग्रंथाचे संपादक वा प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

- स्नेहवर्धन प्रकाशन : क्र. ११११
- पुरोगामी मराठी शाहिरी
  (संदर्भ – समीक्षा)
- प्रकाशक आणि मुद्रक :
  डॉ. एल. व्ही. तावरे
  स्नेहवर्धन प्रकाशन
  ८६३ सदाशिव पेठ, महात्मा फुले सभागृहामागे,
  पुणे – ४११ ०३०.
  स्थिरभाष : (०२०) २४ ४७ २५ ४९ / २४ ४३ ६९ ६१
  ई-मेल : snehaltawre@gmail.com
- मुखपृष्ठ : राजेंद्र गिरधारी
- प्रथमावृत्ती : १ एप्रिल २०१८

- © सर्व हक्क सुरक्षित

- अक्षरजुळणी : एस.एस. ग्राफिक्स, पुणे
- मुद्रणस्थळ : स्मिता प्रिंटर्स, पुणे
- पृष्ठसंख्या : १६४
- ISBN 978 - 93 - 85709 - 36 - 4
- मूल्य : ₹ १८०/-
  3 $

आंबेडकरी प्रेरणेचे शाहिरी वाङ्मय

डॉ. माधवी खरात

[illegible], पंत आणि तंत वाङ्मयाने मराठी वाङ्मयाला व्यापक असे रूप दिलेले आहे. [illegible]त-पंत वाङ्मयामागे जशी अध्यात्माची प्रेरणा आहे, तशीच तंत म्हणजेच शाहिरी वाङ्मयामागेही आहे. म. ना. सहस्रबुद्धे यांनी, अध्यात्माच्या प्रेरणा, शाहिरी वाङ्मयाच्या उगमस्थानी असल्याचे म्हटले. मराठी वाङ्मयात 'शाहिरीने' स्वतंत्र असे स्थान निर्माण केलेले आढळते. 'मराठी काव्याची प्रभात' असे शाहिरी वाङ्मयाबद्दल म्हटलेले आहे.

निवृत्तीपेक्षा प्रवृत्तिपर जीवनाचे, ऐहिक जीवनाचे संकेत शाहिरी वाङ्मयातून व्यक्त होतात. सामान्य-तळागाळाच्या समाजाला शाहिरी वाङ्मयच खऱ्या अर्थाने जगविते, स्फूर्ती देते, प्रेरणा देते, त्यांचा जीवनानुभव विकसित करते.

लावण्या आणि पोवाडे हे शाहिरी वाङ्मयाचे प्रमुख प्रकार. म्हणजेच, शृंगार आणि वीररसाची समाजावर पखरण शाहिरी कवनांतून होते.

शाहिरीचे स्वरूप :

शिवकालापासून पेशवाईपर्यंत आणि पुढे इंग्रजी कालखंडापर्यंत अनेक शाहिरांनी महाराष्ट्राच्या सामाजिक, सांस्कृतिक-राजकीय जीवनाचे चित्र उभे केलेले आढळते. मराठी मन, महाराष्ट्राच्या आशाआकांक्षा, तत्कालीन समाजाचा जीवन दृष्टिकोण, देवदेवतांबद्दल श्रद्धा-अंधश्रद्धा, सर्वसामान्य वेदना-वि[illegible], प्रपंचातील ताप-व्याप, पराक्रम-पराभव, यश-अपयश, जीवनजाणिवा [illegible]गोष्टी शाहिरीतून कवनांतून व्यक्त केलेल्या आढळतात. जीवन पूर्णपणे सा[illegible]द असताना सामान्यांचे प्रबोधन, मनोरंजन शाहिरांनी केले.

परंपरागत शाहीर :

शाहिरी वाङ्मयाचे रूप पेशवेकाळात विकसित झालेले आढळते. विशेषतः दुसऱ्या बाजीरावांच्या कालखंडात शाहिरी वाङ्मयाला बहर आला, लावणीचे रूप अधिक वेधक बनले. याच कालखंडातील होनाजी बाळा, पट्ठे बापूराव, सगनभाऊ, रामजोशी, परशराम, प्रभाकर, अनंत फंदीसारख्या शाहिरांनी

आपल्या शाहिरीतून शृंगार आणि वीररसाने समाजाला चेतवून आणि पेटवून ठेवलेले आढळते. साहित्य-संगीत याबाबतीतील आपल्या ज्ञानाचा फार कलात्मकतेने उपयोग शाहिरांनी केला. शाहीर हा जसा कवी असतो तसा उत्तम श्रोता असतो. आणि तितकाच उत्तम समीक्षकही असतो; त्याचमुळे समाजाच्या सर्व थरांतील, श्रेणींतील प्रसंगांचा तो अचूक उलगडा करतो, विश्लेषण करतो, विवेचन करतो. अर्थातच शब्द-सुरांचा, उपमालंकारांचा, वैविध्य-वैचित्र्याचा आधार घेत असल्याने त्याच्या शाहिरीला सळसळते असे चैतन्यमयरूप लाभते. बहुश्रुत-बहुरूपी अशा या शाहिरांनी, स्त्री-पुरुषाच्या प्रेमाची-वासनेची जशी वर्णने केलीत, तितक्याच दमाने वीरपुरुषाच्या पराक्रमाची व यशाची, त्याच्या स्फूर्तिदायक आयुष्याचीही वर्णने केलेली आढळतात.

वंचित समाजातील शाहीर :

स्वरांची-सुरांची उपजतच जाण असणारे अनेक कलावंत समाजाच्या तळागाळाच्या वंचित समाजात आढळतात. दलित शाहिरांचा जन्म येथेच होतो.

१८१८ ला पेशवाई संपुष्टात आली आणि इंग्रजींचा अमल मराठी भूमीवर सुरू झाला. इंग्रजी सत्तेमुळे काही बदल घडून आले. शिक्षणाची कवाडे दलितांना खुली झाली. अन्याय, अत्याचार, शोषण-शोषकांच्या मुर्दाड वृत्तीचे आकलन इंग्रजी विद्येमुळेच दलितांना झाले. दलितांतील शाहिरांच्या लेखणीला याच काळात 'जाणिवेचा' स्पर्श झाला.

एकोणिसाव्या शतकातील महात्मा फुलेंचे कर्तृत्व, त्यांचे विचार, भाषा, हळूहळू परावर्तित होऊन तिने बहुजन, अल्पजन, शूद्र, अतिशूद्रांच्या जीवनात क्रांतीची मशाल पेटवली. पुढे बाबासाहेबांच्या क्रांति-चळवळीमुळे सामान्यजनांना जणू जगण्याचे नवे क्षितिजच समोर दिसले. फुले-आंबेडकरी विचारांची ही पताका शाहिरांनी फार चांगल्याप्रकारे जनमानसात रुजवली.

दलित शाहिरांचे वेगळेपण :

परंपरागत शाहीर आणि दलित शाहीर यांच्या रचना पाहता, शब्दसामर्थ्य, कल्पनाशक्ती, सूक्ष्मवर्णन शैली, देशकालस्थितीबाबतचे उत्तम ज्ञान, वृत्तरचनेचे भान, अलंकार-म्हणींचा नेमका वापर, स्त्री-पुरुष प्रेम-आकर्षण, पराक्रमी वीरांचे, त्यांच्या झुंजार पराक्रमांचे, राष्ट्रनिष्ठेचे वर्णन अत्यंत आवेशपूर्ण शब्दांत परंपरागत शाहिरांनी केलेले आढळते. मात्र दलित शाहिरांच्या रचनेत शृंगार आणि वीररसाची उधळण केलेली असूनही प्रबोधनात्मक, सामाजिक जाणिवेचा खोलवर उमटलेला ठसा जाणवतो. वीररसाला येथे अधिक व्यापक परिमाण दलित शाहिरांनी दिलेले आढळते. फुले-आंबेडकरी चळवळीचे व्यापक भान या शाहिरांना आहे. 'माणूस'पणाच्या हक्काची जाणीव त्यांच्या रचनेतून